

LEVÉL AZ ESZMÉNYI OLVASÓNAK*

1. Kedves Tacitusom!

Ifjabb Plinius VI. könyvének 16. levelében leírja Tacitusnak, hogyan, milyen körülmények közt lelte halálát nagybátyja, idős Plinius a Vezúv kitörésekor Pompeiben, a Kr. utáni 79. esztendőben.

A levélírónak az a célja, hogy hiteles nyersanyagot szolgáltatson Tacitus *Historiae* című művéhez. Ezért ifjabb Plinius meghallgatta a szemtanúkat, összegyűjtötte a nagybátyja halálával kapcsolatos visszaemlékezéseket.

Mindez rendkívül fontos elemzésünk szempontjából: már az első mondatban megjelenik egy hallgatólago „Én”, amely minden bizonnyal a Kr. utáni 104. évben írja a levelet Tacitusnak. A levél egyetlen közleménye, amelynek igazságtartalma felől nem lehet kétségünk, így hangzik: „Én, ifjabb Plinius írom ezt a levelet, mégpedig neked, Tacitus, és ebben a levélben elmondom p-t”.

Am mindaz, amit *p*-vel jelölünk, referenciálisan (vagyis a levélen kívüli valóságra vonatkoztatva) homályos. Tény, hogy ifjabb Plinius beszél. De vajon igazat mond-e vagy sem? Csak találgathatunk.

Van azonban a levélben egy hallgatólago állítás, mintha a levél ezt mondaná: „Esküszöm, hogy *p* igaz”. Mintha ifjabb Plinius szerződést kötne Tacitusszal (és a levél minden olvasójával), s mintha a szerződésben kötelezettséget vállalna arra, hogy csakis az

---

* Az esszé eredeti címe: *Se il vecchio saperne* (Lettre Internationale 1987. N° 12, printemps, pp. 65–68.)

igazat fogja mondani. Ennek alapján célszerű, ha egyelőre *p*-t elfogadjuk igaznak.

Másrészt Tacitus azzal, hogy felvilágosítást kért ifjabb Pliniustól, mintegy kezességet vállalt barátja adatközlésének hitelességeért.

Ismereteink szerint az ifjabb Plinius által elmesélt történet igaz: legalábbis amit mi történelmi igazságként ismerünk, az azon alapszik, amit ifjabb Plinius Tacitusnak mondott. Amit csak tudunk a dologról, és aminek alapján eldönthetnénk, hogy ifjabb Plinius végül is igazat mond-e vagy sem, ifjabb Plinius leveléből tudjuk. Lehet, hogy ez leverő, de így van.

Azt mondtuk, ifjabb Plinius mondja el *p*-t. Ez így nem pontos. Ifjabb Plinius valójában elmesél valamit, elbeszélése azonban, mint minden elbeszélés, két alkotóelemből tevődik össze, egy *fabulából* vagy történetből, valamint egy beszédformából, amely ezt közvetíti. Az a beszédforma, ami a szöveg felszínén jelenik meg, a beszédforma rendezi el, szerkeszti meg a *fabulát*.¹

Az alábbiakban a levél elemzésével azt próbáljuk kimutatni, hogy a – nagyobb szövegegységek sorozatából rekonstruált – történet mond ugyan valamit, ám a beszédforma, ha mást nem is, de valamivel *többet* mond, mint a történet. És hogy bizony nem könnyű a két szintet elválasztani egymástól, és pontosan meghatározni, hogy mit mond az egyik, és mit a másik.

Ez a kettős játék már az első sorokban tetten érhető. Tacitus csupán felvilágosítást kér ifjabb Pliniustól, semmi többet. Ifjabb Plinius azonban úgy tudja, hogy Tacitus nem adatokat vár tőle; amit Tacitus vár, az az utókornak szánt beszámoló.²

Ifjabb Plinius megmondja kerekén: ha Tacitus a Tudomány áldozatának tünteti fel idősb Pliniust, halhatatlan dicsőség fogja övezni nagybátyja emlékét. A levél bevezetését kétféleképpen is értelmezhetjük. Mintha ifjabb Plinius egyrészt azt mondaná: „a tények magukért beszélnek”, másrészt mintha összekeverné a tényeket a magyarázatokkal. Ifjabb Plinius, persze, nem olyan naiv, hogy ténynek tüntetné fel a magyarázatokat. Neki merőben más a meggyőzőési stratégiája.

2. Levél az eszményi olvasónak

A naiv olvasónak az az első benyomása a levél olvastán, hogy idősb Plinius szántszándékkal kockáztatta életét, és hogy a kötelességtudat meg a tudományos kíváncsiság parancsára sietett a vulkánkitörés helyszínére.

Swierkiewich Róbert munkája

Mármost próbáljuk felbecsülni ennek a naiv olvasónak a reakcióját. Hogy ez a reakció azonos-e az empirikus olvasók többségének vagy a levelet olvasó Tacitusnak a reakciójával, nem tudjuk: Tacitus történeti munkája, a *Historiae* csak Kr. után 70-ig jegyzi fel az eseményeket. Azt viszont nagyon is jól tudjuk, hogy más empirikus olvasók hogyan reagáltak. A hagyomány például – micsoda véletlen! – csakugyan a tudomány mártírjának tünteti fel idősb Plinius, mégpedig épp ifjabb Plinius levele alapján. Hogy Tacitus hogyan olvasta a levelet, nem tudjuk, csak azt, hogy a hagyomány hogyan. Ez az empirikus adat csak megerősíti azt a feltevést, hogy ifjabb Plinius mintegy számolt az eszményi olvasó reakciójával.

Mármost próbáljuk meg a levél beszédformájából kihámozni a *nyers* tényeket, vagyis a *fabulát*, a pőre eseménysort.

Idősb Plinius hajóra száll, hogy a szerencsétlenség színhelyére siessen, mert valójában fogalma sincs róla, hogy vulkánkitöréssel van dolga – sőt, ő a Vezúvot azaddig kihunytt tűzhányónak tekinti [v.ö. *Naturalis Historia*, 3. 62.].³ Még akkor sem fogja fel a helyzet súlyosságát, amikor megérkezik Pomponianushoz Stabiae-ba. Azt állítja, hogy a menekülő földművesek villákat gyűjtöttek fel, és azok égnek a hegyoldalon. Ifjabb Plinius, persze, azt sugallja, hogy nagybátyja csak vendéglátói megnyugtatózására mondott ilyesmit: csakhogy idősb Plinius „ezután lefeküdt, és mély álomba merült”,

mint aki nem tudja, hogy a házat elboríthatja a hamu meg a tajtékkő. Amikor végre megérti, hogy mi történik (nem mondom, beletelt egy kis időbe), már késő. Egy asztmaroham végez vele, vagy – mások szerint – megfullad a gőzben.

Ha csupán a pusztá *fabulát* nézzük, idősb Pliniusnak annyi sütnivalója sincs admirális létére, mint egy közönséges hajósinak; nem ismeri fel a veszélyt, képtelen a mentési munkálatok megszervezésére, sőt, a legkritikusabb pillanatban még flottáját is parancsnok nélkül hagyja. Lehet, hogy rendkívül nehéz feladattal kellett szembenéznie, de tény, hogy nem állott a helyzet magaslatán. Ha nem hal meg, minden valószínűség szerint haditörvényszék elé állítják. De szerencséjére meghalt. És a halál feloldozta.

Ifjabb Plinius sem rejt véka alá ezeket a tényeket: ha nagyon keresi, maga Tacitus is megtalálhatta volna a levélben a szigorú elmarasztalás indokait.

Am bennünket nem a valóságos Tacitus érdekel, akiről semmit sem tudunk, hanem az az olvasó, amelyet szem előtt tart a levelet író ifjabb Plinius *beszédstratégiája*.

Ifjabb Plinius levelének, mint minden irodalmi szövegnek, nem az empirikus olvasó a címzettje, hanem az eszményi olvasó; a levél beszédstratégiája olyan eszményi olvasót tart szem előtt, aki feltételezhetően együttműködik a szerzővel, és a szöveget az eszményi szerző akarata, azaz az objektív szövegstratégia szerint értelmezi. Persze, nem muszáj okvetlenül azonosulnunk az eszményi olvasóval, azt viszont okvetlenül fel kell ismernünk, hogy a levél miféle eszményi olvasót feltételez, amikor felfedi beszédstratégiáját.

Eloolvasni és meghatározni azokat a stratégiákat, amelyeket ifjabb Plinius a metaszöveg szintjén alkalmaz, annyi, mint megérteni, hogy a levél miféle utasításokat ad az eszményi olvasónak, és hogy miképpen fejti ki meggyőző hatását. A levél ugyanis nem (csupán) azt állítja valamiről, hogy igaz. Az is célja, hogy Tacitusszal (vagy az utókorral) elhitesse: idősb Plinius csakugyan hős volt, és hogy Tacitus mindezt írja is meg történeti munkájában. Vagyis a levél valamit *elhitetni* akar, és valamit *elvégeztetni*.

Hogy az eszményi olvasót rábírja a megfelelő együttműködésre, a szövegnek néhány beszédstratégiát kell alkalmaznia, a szerző hol *gázt ad*, hol *üresbe kapcsol*, és szigorúan kidolgozott terv szerint mossza össze a közlés fórumát a közölt tartalom fórumával. De még ezzel sem mondtunk el mindent. A *fabula* ugyanis nem csupán a óvalósnak" álcázott események világát veti latba, latba veti a hiedelmek, szándékok, vélemények és szenvedélyek

világát is, és nem csupán az eszményi olvasóét, hanem a *fabulában* szereplő hősökét is.

A beszédstratégia csak akkor jár eredménnyel, hogyha az eszményi olvasónak soha sem sikerül megtudnia, hogy az adott pillanatban éppen ki beszél. Itt a „hangok” dialektikájáról van szó – hogy én is Gérard Genette⁴ szóhasználatával éljek –, ezzel a dialektikával játszik a szerző, és biztos a siker, hacsak az olvasó, átugorva a különböző szinteket, el nem végzi, ahogyan mi is elvégeztük, a levél metaszövegének kritikáját.

3. Tulajdonképpen ki beszél?

A levél elején van egy sugalmazott *ego* (a *scribam* ige alanya), az *ego* ifjabb Pliniust, a szerzőt jelöli, aki Kr. után 104. esztendő táján írta levelét. Ifjabb Plinius (a továbbiakban *P/1*) meghatározott időben (a továbbiakban *t0*) és meghatározott világban (a továbbiakban *W0*) ír (ezt a világot azonosnak tételezzük fel a valósággal, illetve ennek egyik múltbeli pillanatával). Persze, mindezzel némiképp leegyszerűsítjük a dolgot, dehát mégiscsak abból kell kiindulnunk, hogy nem valami narratív fikcióval, hanem afféle „minden napos történettel”, illetve, ahogyan ma mondanánk, valóságos ese-ményről beszámoló krónikával van dolgunk. Ha ugyanis narratív fikcióról volna szó (ilyenek például a *Clarissa* vagy a *Veszedelmes viszonyok* levelei), fel kellene tételeznünk, hogy van egy másik alany is, nevezetesen *P0*, a nyelvi aktus létrehozója, míg a szöveg *egoja* valójában fiktív alany, amely, szerves része lévén az elbeszélés világának, nem azonos a szerzővel. De, mint mondtuk, egyelőre elfogadjuk (legalábbis amíg az ellenkezője be nem bizonyosodik), hogy a magát hitelesnek feltüntető szövegben megnyilatkozó én azonos a szöveg létrehozójával, azaz a levél szerzőjével. Vagyis elfogadjuk, hogy ifjabb Plinius mint történelmi személy és a levélben megnyilatkozó *ego* egy és ugyanaz, illetve, hogy a szövegnek Tacitus a címzettje.

Elég az hozzá, hogy a második bekezdésben *P/1* elmeséli Tacitusnak egy történetet, amelynek egy bizonyos *P/2* a hőse: *P/1* elmeséli, mi történt vele húsz évvel azelőtt Misenumban, a Kr. utáni 79. augusztus 24-én. Vagyis olyan levéllel van dolgunk, amely *t0* időben keletkezett, ám egy másik időről, pontosabban egyszerre több idősről beszél. Ezeket az idősíkokat a következőképpen jelölhetnénk:

t/3 = augusztus 24-ének délutánja, amikor megjelenik a külö-

nös felhő, és idősb Plinius kiadja a parancsot a gyorsnaszád felszerelésére;

$t/2$ = idősb Plinius távozása és halála, vagyis augusztus 24-ének estéje és 25-e közti időszakok sorozata;

$t/1$ = augusztus 26-a, amikor ifjabb Plinius értesül a történetkről.

Azt a pillanatot, amikor $P/1$ átvált a *fabula* idejére ($t/3$), a jelen időnek *imperfectummal* való felcserélése jelzi („Éppen Misenumban volt” – *Erat Miseni... regebat*). Hogy itt narratív világról van szó, azt időhatározók beiktatása („Augusztus 24-én déltájban” – *Nonum kal. Septembres*), a korábbi időszakhoz tartozó személyek (a nagybácsi meg az anyja, az első mint az *erat* ige alanya) bevezetése, illetve bizonyos tulajdonságok elismerése („személyesen látta el a flottaparancsnoki tisztét” – *regebat classem*) emeli ki. Ezek a nyelvi eszközök mintegy magától értetődővé teszik, hogy a bevezetés (amelyben ifjabb Plinius $P/1$ -ként beszél) észrevétlenül átcsúszik a bevezetésbe illesztett másik történetbe, amelynek ifjabb Plinius által felidézett alanya $P/2$ vagyis azonos ifjabb Pliniusszal.

Az egymásba illesztett történeteket az alábbi diagrammal lehetne ábrázolni:

$P0$ Ifjabb Plinius mint a közlési aktus empirikus alanya (Kr. u. 104.)

$P/1$ Ifjabb Plinius mint narrátor vagy elbeszélő hang, a közölt közlemény $P0$ -val azonos alanya (Kr. u. 104.)

$P/2$ mint a *fabula* szereplője

A – idősb Plinius és

M – az anyja mellett. Kr. u. 79-ben ($t/3...t/1$)

A *FABULA*

A *SZÖVEG*

4. Világstruktúrák

A $P/2$ kalandjait elmesélő *fabulát* $P/1$ közleményéből kell extrapolálnia az együttműködésre kész olvasónak. Naivság volna a második bekezdést azonosítani a *fabulával*. Valójában a második bekezdés a magja annak a közleménynek, amelyből a *fabulára* következtetni lehet.

Az olvasó tulajdonképpen egyazon narratív világ különböző időbeli állapotait extrapolálja. Hadd hivatkozzam itt azokra a meghatározásokra, amelyeket a *Lector in fabula* című könyvemben javasoltam: amikor az elbeszélés világának szereplői egyik idősíkból

Urban Stonehenge (USA, San Francisco)

átkerülnek egy másikba, megváltoztatják egyes esetleges tulajdonságaikat, azokat a lényegi tulajdonságaikat viszont megőrzik, amelyek révén felismerhetjük, illetve más szereplőktől megkülönböztethetjük őket. A $t/3$ idősíkból például idősb Plinius tudós és római admirális (lényegi tulajdonság), s egyelőre eleven ember (esetleges tulajdonság); $t/2$ -ben ennek a tudósnak és római admirálisnak néhány kellemetlen élményben van része; $t/1$ -ben pedig ugyanez a tudós és admirális egy szerencsétlen véletlen következtében meghal.

Bennünket most nem az érdekel, hogy egyazon narratív világ különböző állapotait összehasonlítsuk egymással (ez a narratív világ mellesleg megegyezik azzal, amelyet enciklopédikus ismereteink alapján „valóságosnak” tekintünk), hanem az, hogy $P/1$ -nek, vagyis a $P0$ időben megfogalmazott beszédaktus alanyának, illetve (az eszményi olvasóval azonosított) Tacitusnak bizonyos ismereteik vannak idősb Plinius halálára vonatkozólag. Ennek ellenére $P/1$ – amikor elmeséli Tacitusnak, mi történt a $t/3$ -as idősíkból – már más ismereteket tulajdonít magának és idősb Pliniusnak.

Mindebből az következik, hogy két különböző ismeretvilággal van dolgunk, egyrészt $W0$ -val (ez a $W0$ – amellel, hogy ez a „valóságos” világ – egyszersmind azonos a $P/1$, a Tacitus, illetőleg a mai olvasó ismeretvilágával), másrészt a $WNC/t/3$ -mal, ez utóbbi azoknak az ismereteknek a világa, amelyeket a $P/1$ narrátor az általa elmesélt történet szereplőinek tulajdonít.⁵ $P/1$ magáról beszél meg a nagybátyjáról, arról, hogy ők ketten, egy emberöltővel korábban, egy „rendkívül különös fajta felhő” vesznek észre az égen, és hitelt adnak a p -vel jelzett közleménynek (ez a p valójában a $WNC/t/3$ -mal jelzett ismeretvilágnak a tartalma).

Magyarán, ifjabb Plinius a Kr. utáni 104-ben már tudja, amit a Kr. utáni 79. év augusztus 24-én sem ő, sem a nagybátyja nem tudhatott, nevezetesen azt, hogy az a „rendkívül különös fajta felhő” a Vezúvból tört fel, és hogy a felhő valójában mérges gáz, hamu meg gőz elegye. Ám $P/2$ meg a nagybátyja számára ez a különös felhő csupán érdekes és megmagyarázhatatlan természeti tüemény, semmi más. $P/1$ és Tacitus számára viszont nyilvánvaló, hogy a felhő halálos veszedelem.

A *fabula* szereplői tehát a $WNC/t/3$ -mal jelzett narratív világhoz tartoznak, ennek a narratív világnak a szereplői $P/2$, A (idősb Plinius), M (az anya), N (a felhő) és S (a Vezúv). Ezen a világon belül meg kell különböztetni egy másik, WNC -vel jelzett ismeretvilágot. A WNC nem más, mint a történelmi személyek ismeretvilága (itt, szerencsére, megkönnyíti dolgunkat, hogy azon az emlékezetes augusztus

24-én ifjabb Pliniusnak is, idősb Pliniusnak is meg az anyának is ugyanazok a hiedelmei): ebben a másík ismeretvilágban a felhőnek semmi köze a Vezúvhoz, itt a felhő különös ugyan, de nem veszedelmes, és ami ennél is fontosabb, nincs semmiféle kapcsolat közte és idősb Plinius leendő halála között.

P/1 (illetve a Kr. utáni 104-ben élő eszményi olvasó) ismeretvilágában ugyanazokkal a szereplőkkel találkozunk, ezek a szereplők viszont sokkal több tulajdonsággal vannak felruházva, olyan tulajdonságokkal, amelyek nemcsak egyénileg, de egymással való viszonyukban is jellemzik őket. Idősb Plinius már tudós és halott admirális, a felhő a Vezúvból tört fel, és a tűzhányó idézi majd elő idősb Plinius halálát, sőt, ez a halál már be is következett.

A két ismeretvilág közti különbségek korántsem mellékesek, hiszen a *t/3*-mal jelzett időszakban idősb Pliniusnak fogalma sincs róla (nem tudja vagy nem hiszi), hogy a felhő halálos veszedelmet jelent, eszébe se jut, hogy a Vezúvnak is köze lehet a jelenséghez (épp ellenkezőleg, a Vezúvot kihunyt tűzhányónak tekinti), és – ez a legfontosabb – azt se tudja, hogy már nem él sokáig. De ha így áll a helyzet, nem is olyan vakmerő az az elhatározása, hogy tüstént hajóra száll, mint lett volna akkor, ha – nem mondom, hogy, holmi próféta módjára, előre látja, hogy mi vár rá, de legalább – egy kicsit bölcsebben értelmezi a látottakat.

Az elmondottak alapján két különböző narratív világgal van dolgunk: míg *WNc t/3* a *P/1* által elmesélt történet szereplőinek ismeretvilága (itt, terjedelmi megfontolásból, csupán idősb Plinius hiedelmeire térünk ki, ifjabb Pliniusnak meg az anyának – melleleg idősb Pliniuséval azonos – hiedelmeivel nem foglalkozunk), a *W0 t/0* az a világ, amelyet *P/1* meg Tacitus ismer.

Ezt a világot *S*-sel jelzett szükségszerű tulajdonságok strukturálják: olyan tulajdonságok, amelyek kölcsönös viszonyukban határozzák meg a szereplőket; ilyenformán a maga módján mindegyik szereplő hozzájárul a többi szereplő azonosságképezéséhez, mivel mindegyik szereplő meghatározott és az adott világ struktúrájához nélkülözhetetlen viszonyban van a többi szereplővel.

Ezt a két világot az alábbi két ábrával lehetne szemléltetni:

A – idősb Plinius

N – felhő

S – Vezúv

nRa – az a viszony, amely olyannak határozza meg a felhőt, amilyennek idősb Plinius a *t/3*-as időszakban csakugyan látta.

nRs – az a viszony, amely a vulkánkitörés következményeként határozza meg a felhőt.

sRa – az a viszony, amely idősb Plinius halálát a Vezúv kitörésével hozza összefüggésbe.

<i>WNc t/3</i>	<i>nRa</i>	<i>nRs</i>	<i>sRa</i>
<i>N/1</i>	+	-	-
<i>A/1</i>	+	-	-
<i>S/1</i>		-	-

<i>W0 t/0</i>	<i>nRa</i>	<i>nRs</i>	<i>sRa</i>
<i>N/2</i>	+	+	
<i>A/2</i>	+		+
<i>S/2</i>		+	+

Rögtön látni, hogy az első világban egyetlen szereplő sincs ugyanolyan (S-sel jelzett) szükségszerű viszonyokkal felruházva, mint a második világ szereplői. Valójában *N/1*-nek, *A/1*-nek és *S/1*-nek az égvilágon semmi köze sincsen *N/2*-höz, *A/2*-höz és *S/2*-höz; a két világ közti kapcsolat merő illúzió, a névazonosság következménye. Mivel a levél mindvégig felhőről meg tűzhányóról beszél, azt hisszük, mindvégig ugyanarról a felhőről, ugyanarról a tűzhányóról van szó. Ám ha a két különböző világ strukturáltásának szempontjából nézzük a dolgot, rögtön kiderül: hiába illetik a szereplőket ugyanazzal a névvel a két különböző világban, korántsem ugyanazokról a szereplőkről van szó. Az idősb Plinius ismeretvilágában szereplő felhő, huszonöt esztendővel korábban, nem ugyanaz a felhő, amely, huszonöt esztendővel később, Tacitus ismeretvilágában bukkan fel.

Így, ahogyan a *Lector in fabula* című művemben is kimutattam, két olyan narratív világ, amelynek szereplői más-más S-sel jelzett szükségszerű tulajdonságokkal rendelkeznek, sohasem kerülhet kapcsolatba egymással. Olyan ez, mint amikor egy eretnek evangéliumban egy Jézus nevezetű egyénről olvasunk, aki nem Isten fia, akinek nem egy Mária nevezetű asszony az anyja, aki nem Betlehemben született, és aki tetejébe cukorbetegségben hal meg, egy dús lakomán, Capri szigetén. Aligha szükséges bizonygatani, hogy – hiába a kihívó névazonosság – ennek az evangéliumnak nem ugyanaz a Jézus a hőse, mint akiről a kánoni evangéliumok beszélnek (még akkor sem, ha történetesen ennek is van egy Lázár nevezetű barátja, és ezt is perbe fogták valamiért Poncius Pilátus idején). Nos, az imént elemzett két világ esetében is ugyanez a helyzet.

5. A közlés stratégiája

De kanyarodjunk vissza *P/2*-nek *P/1* által elmesélt történetéhez. *P/1* – mondjuk meg mindjárt – tisztességesen elmondja, mit hittek, mit gondoltak történetének szereplői a Kr. utáni 79. esztendő augusztus 24. napján. Mint minden jó elbeszélőnek, akinek a szereplők lélektani ábrázolása, illetve az igazság meg a káprázat közti tragikus különbség a fontos, *P/1*-nek is ki kellett volna aknáznia ezeket a különbségeket. Gondoljuk csak meg, milyen drámai feszültséggel mesél el Sophoklesz egy hasonló helyzetet, amikor Oidipusz képtelen felismerni a – Tiresias és az olvasó előtt oly nyilvánvaló – igazságot.

Márpedig mi *P/1* közlési stratégiája? Az első bekezdés éneke arra emlékezteti Tacitust, amit az nyilván nagyon jól tud, vagyis hogy idősb Plinius természeti katasztrófában lelte halálát, hogy ez a szerencsétlenség elevenen él az utókor emlékezetében, és hogy nagybátyja rászolgált az örök dicsőségre. Vajon miért hangsúlyozza ezeket a magától értetődő adatokat, amelyekről Tacitusnak is tudomása lehetett? Azért, mert ifjabb Plinius ezzel készíti fel az eszményi olvasót arra, hogy az úgy lépjen be a *WNc t/3*-as világba, hogy a *WO t/O* világban szerzett ismereteinek poggyászát is magával vigye.

A második bekezdésben ifjabb Plinius idősíkot vált: az igeidő megváltoztatásának amolyan *flash-back* hatása van, és tulajdon világának egyik régebbi állapotába röpíti vissza az eszményi olvasót. Csak az a baj, hogy az olvasó világának e korábbi állapotában a szereplőknek olyan hiedelmeik vannak, amelyek nincsenek összhangban az olvasó tudásával.

Első pillantásra ifjabb Plinius nagyon is becsületesen jár el, hiszen őszintén megmondja: sem ő, sem a nagybátyja nem tudták, honnan is jött tulajdonképpen az a felhő. De azon nyomban közli Tacitusszal, mégpedig zárójelben, hogy a felhő a Vezúvból tört fel: a zárójel az idősíki (és az ismeretvilág) újabb változását jelzi, mégpedig a *t/O* időbe való visszatérést, amelyet az igeidő megválasztása is hangsúlyoz: „*Cognitum est postea... Vesuvium fuisse*” („Csak később tudódott ki, hogy a Vezuviusból...” [tudniillik „szállt fel...”]). Az eljárás ellen nyelvtani (jelentéstani vagy szófűzéstartani) szempontból nem emelhetünk kifogást, pragmatikus hatásával azonban más a helyzet: *P/2* és idősb Plinius ismeretvilágának kellős közepébe hirtelen belecsúszik *P/1* és Tacitus ismeretvilága. Innentől fogva az olvasó akaratlanul is *N/2*-ként gondol a felhőre (holott a történet szereplőinek szemében a felhő, sajnos, továbbra is *N/1*).

De van még egy másik csúsztatás is. *P/2* meg a nagybátyja szemügyre veszik a felhőt, amely „*candida interdum, interdum sordida*” („olykor fehér volt, olykor szennyes és foltos”) – de ez, semmikétség, csupán esetleges tulajdonsága *N/1*-nek. Am itt ifjabb Plinius, aki látszólag még mindig a *P/2* egoja, de aki valójában mint *P/1* beszél, azt is megjegyzi, hogy a felhő azért volt „olykor fehér, olykor szennyes és foltos”, mert „hol földet kapott fel, hol hamut” („*prout terram cineremque sustulerat*”), vagyis azért, mert magával ragadta a vulkánkitörés salakját. Márpedig az az *N/2* tulajdonsága, nem pedig az *N/1*-é.

Ezúttal nem jelzi semmiféle zárójel az idősíki és az ismeretvilág megváltozását. Épp ellenkezőleg: a beszédforma csak növeli az időbeli zűrzavart azzal, hogy itt **plus quam perfectumot** (*sustulerat*) használ, szemben a szövegrészt uraló **imperfectummal** (*diffundebatur, vanescebat*). A fabula logikája szerint ez az eljárás nagyon is helyénvaló, hiszen a felhő előbb kapja fel a salakot, a hamut meg a földet, és csak ezután, ennek következtében látszik hol fehérnek, hol szennyesnek és foltosnak. Ami azonban helyénvaló a *fabula* szempontjából *W0*-ban, *P/2* ismeretvilágának szempontjából már korántsem az, hiszen *P/2* csak *később* szerez tudomást minderről. Vagyis *P/1* elmondja az igazát, amely megegyezik az eszményi olvasóéval, de nem azonos *P/2* igazával. Az olvasó, persze, elvben rájöhetett volna a turpisságra. De hogyan is várhatnánk el tőle ilyesmit, amikor az igeidők és a diszkurzív közbeszúrások játéka olyan ügyes, olyan meggyőző?

Hogy mire megy kiez a játék? Arra, hogy elhitesse az eszményi olvasóval: idősb Plinius nagyon is tudatosan ment elébe végzetének, ugyanolyan világos fejjel, mint amely a jelenetet szemlélő olvasót jellemzi. Mintha az olvasó, az augusztus 24-i Vezúv előtt ülve, mozivásznonra vetítve nézné történelmi ismereteink jól ismert filmjét, miközben fogalma sem volna róla, hogy a mozivásznon idősb Plinius mögött van (vagy legalábbis kívül a látómezején).

Ezért állítja (a magát *P/2*-nek feltüntető) *P/1*, hogy amikor idősb Plinius üzenetet kapott a „fenyegető veszedelemtől megrémült Rectinától”, „megváltoztatta szándékát, s amit a tudós érdeklődésével kezdett, mint életmentő folytatta” (*vertit... consilium et quod studioso animo inchoaverat obit maximo*). Jogos tehát a feltételezés: amikor megkapta Rectina üzenetét, idősb Plinius nyomban felfogta, mi is a helyzet. Hogy a felhő a Vezúvból jön, azt lehet, hogy megértette, de hogy a Vezúv milyen veszedelmet tartogat a számára (*sRa*), aligha. Ifjabb Plinius ezt írja, minden szégyenérzet nélkül: „sietve igyekszik oda, ahonnan mások menekülnek, s a kormányt

Swierkiewicz Róbert munkája

egyenesen a veszélybe irányítja...” (*rectumque cursum, recta gubernacula in periculum tenet, adeo solutus metu*), vagyis, fittyet hányva a veszélynek, valósággal rohan a halálba. Ugyanaz az idősb Plinius, aki alighogy megérkezik Pomponianushoz, lefekszik aludni!

Azért a szerzőben néha a becsületesség kerekedik felül, és nem ködösíti el teljesen az igazságot: „Minthogy oda [mármint Stabiae-ba] még nem ért el a veszély” (*Quamquam nondum periculo appropinquante*), idősb Plinius biztonságban érzi magát, holott még bőven lett volna idő a menekülésre. Az olvasó azonban tudja, hogy idősb Plinius Stabiae-ban halt meg, és amikor látja, hogy arrafelé irányítja hajóját, akaratlanul is Odüsszeuszra gondol, aki új utazásra indul, hogy valahol Héraklész oszlopainál érje utol a halál.

Ez a folytonos idősíkváltásból megszerkesztett történet a néző-pont gyors váltogatásáé is. Mintha felváltva két világra irányulna egy reflektor fénycsóvjája: az olvasó, valamilyen optikai csalódás folytán (akárcsak a mozinéző, aki folyamatos jelentsornak látja a filmkockák gyors egymásutánját), egyetlen történetet lát, holott a két egymásra vetített világ nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen egymással. Mindezt az „itt a piros, hol a piros” játékhoz is hason-

líthatnánk: az áldozat azt hiszi, tudja, melyik gyufaskatulya alatt van a piros golyó, de a mutaványos fürgébb nála, és az áldozat mindig az üres skatulyát emeli fel. Ifjabb Plinius azt csinál az eszményi olvasóval, amit akar.

Amikor ifjabb Plinius, a harmadik bekezdésben, utoljára szólítja meg Tacitust (*finem... faciam*), az valóságos magasiskolája a kép-mutatásnak: én, *P/1*, a *P/2*-vel történekről már nem kívánok beszélni (micsoda hazugság!), térjünk hát vissza a jelenbe (mintha eddig állandóan a múltban lett volna!), mert idáig, kedves Tacitus, egy másik világba képzeltek magunkat. De térjünk most vissza az elbeszélés idejéből abba a világba, amelyben élsz...

Ugyanis ezt jelenti a „zárom hát soraimat”. És most, kedves Tacitus – így ifjabb Plinius – már könnyű a dolgod, csak át kell alakítanod ezt a tisztességes krónikát, ezt a semleges és tárgyilagos dokumentumot történeti értekezéssé, amelyben már a te válladra nehezedik az értelmezés felelőssége, mert, ugyebár, más az egyszerű tényközlés, és más az utókornak szánt Történelem.

Márpedig ha valaki, épp ifjabb Plinius értelmez, ifjabb Plinius írja az utókornak szánt Történelmet: ifjabb Plinius abban a hitben ringatta magát, hogy levelét Tacitus beépíti majd történeti művébe, ezért alattomosan befolyásolni akarta Tacitust, meg akarta határozni az idősebb Pliniusszal foglalkozó fejezet hangját. Ez a fejezet azonban nem létezik: lehet, hogy Tacitus meg sem írta, de az is lehet, hogy elveszett. A Történelmet végül is ifjabb Plinius írta meg. A levél tehát elérte célját. Ahogyan enciklopédikus tudásunk is bizonyítja, mindmáig elhittük, hogy idősb Plinius csakugyan a tudománynak volt az áldozata.

Szerencsére minden szöveg legalább két eszményi olvasót vesz célba: az elsőnek együtt kell működnie a szerzővel, csakis így értelmezheti a szerző szándékának megfelelően a szöveget; a másodiknak azonban az a dolga, hogy leírja – és értékelje –, miképpen hozza létre a szerző az első szint olvasatát.

Kérdés, hogy ifjabb Plinius minek is örült volna jobban, ha az az olvasó mond ítéletet felette, akit rászedett (és aki elhitte, hogy csakugyan idősb Pliniussnak kívánt levelében emléket állítani), vagy az az olvasó, akit nem tudott rászedni, de aki értékeli a szöveg meggyőzőési stratégiáját (vagyis azt az emlékművet, amelyet ifjabb Plinius önnönmagának állított). Aki leleményesen és nagy műgonddal hazudik, az meg is szeretne győzni bennünket, de azt is szeretné, ha lelepleznénk, és megdicsérnénk bravúros föllentéséért. A gyilkos is csak azért vallja be néha a büntetlenül maradt

gaztettet, hogy elismertesse nyomozójával, ezegyszer túljártak az eszén.

Könnyen lehet, hogy ifjabb Plinius, akinek kisujjában volt a retorika, mindkét olvasótípust szem előtt tartotta.

És az is lehet, hogy Tacitus azért hallgatott el, mert belátta: adatközlője még nála is jobban ért a történetíráshoz.

Torino
Budapest

Umberto Eco
fordította: Ádám Péter

JEGYZETEK

1. Ebben az esszében a lehetséges narratív világoknak azt az elméletét alkalmazom, amelyet *Lector in fabula* (olaszul: Milano, Bompiani, 1979; franciául: Párizs, Grasset, 1985) című művemben fejtettem ki. Jóllehet az esszé ennek a könyvnek az áttanulmányozása nélkül is érthető, világos, hogy az eszményi olvasónak ismernie kell ezt a könyvet.
  2. Ami az eredeti szöveget illeti, lásd Pline le Jeune, *Lettres*, II. kötet, IV–VI. könyv, texte établi et traduit par Anne-Marie Guillemin, Párizs, Les Belles Lettres, 1967. A levelet a szerző osztotta fel három fő fejezetre, és a kiemelések is tőle valók. (Magyar fordítás: Ifjabb Plinius Levelek, fordította Borzsák István, Maróti Egon, Muraközy Gyula, Szepessy Tibor, Európa Kiadó, 1981. A szerző által elemzett levelet Maróti Egon fordította.)
  3. V.ö. A. N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny*, Oxford, Clarendon Press, 1966.
  4. V.ö. Gérard Genette, *Figures III*, Párizs, Le Seuil, 1972.
  5. Hogy egy kicsit azért megkönnyítsem az olvasó dolgát, emlékeztetem a *Lector in fabula*-ban elmondottakra: *W0* azonos a valóságosnak tartott referencia-világgal. *WN* az elbeszélés vagy a fabula világa; ezt a *WN*-t különböző idő-síkokban (*t/n...t/1*) lehet elemezni. A *WNC* nem más, mint a *WN*-világ szereplőit jellemző hiedelmeknek, reményeknek, véleményeknek (és magatartásformáknak) a világa a Történelem adott pillanatában. Én tehát, a *W0*-világban, elmondhatom a *Piroska és a farkas* meséjét; a mese *WN*-nel jelzett narratív világában *Piroska*, adott pillanatban, valóságosnak képzeletileg tulajdon illúzióinak *WNC t/n* világát, ahol az ágyban fekvő személy azonos a kislány nagymamájával (holott az olvasó, a *WN* világ talaján állva, jól tudja, hogy az nem a nagymama, hanem a gonosz farkas).
1. Kedves Tacitusom! Nagybátyám halálának leírását kéred tőlem, hogy a valósághoz minél hívebben adhasd át az utóknak. Hálás vagyok érte, mert tudom, ha te örökléd meg halálát, halhatatlan dicsőség fogja övezni. Mert igaz, hogy már az is szinte örökké híressé tenné, hogy oly gyönyörű vidék pusztulásával, olyan emlékezetes szerencsétlenség alkalmával érte a vég,

mint ahogy egész városokat és lakókat is; s az is igaz, hogy számos maradandó művet alkotott; mégis a te műved halhatatlansága a legfőbb záloga az ő örök emlékezetének. Boldognak tartom azokat, akik az istenek segítségével olyan tetteket vittek véghez, amelyeket érdemes följegyezni, vagy olyan műveket írtak, melyeket érdemes elolvasni; a legboldogabbak azonban azok, akiknek mind a kettő sikerült. Ezek sorába kerül nagybátyám a maga és a te könyveid révén. Így hát annál szívesebben vállalom, sőt, követelem a magam számára ezt a megbízatást.

2. Éppen Misenumban volt, és személyesen látta el flottaparancsnoki tisztét. Augusztus 24-én déltájban anyám közli vele, hogy rendkívül nagy és különös fajta felhő tűnt fel. Nagybátyám már túl volt a napfürdőzésen és a hideg lemosdáson, s most leheveredve éppen uzsonnázott és olvasott. Azonnal saruját kérte, és felment egy magaslatra, ahonnan a legjobban megfigyelhette a rendkívüli jelenséget. Távolról nem tudtuk megállapítani, melyik hegyről tört fel a felhő, csak később tudódott ki, hogy a Vesuviusból. Alakja leginkább a lombos fenyőéhez hasonlított, mert hosszan magasba nyúló őtörzse" fent mintegy szerteágazott, bizonyára azért, mert a kitörő gőz ereje felhajtotta, majd, amikor az csökken, s már nem emelte, vagy talán saját súlyánál fogva is, széltében elomlott. Olykor fehér volt, olykor szennyes és foltos, aszerint, hogy földet vagy hamut kapott fel. A tudós férfiú elég jelentősnek látta ahhoz, hogy közelebbről akarja megvizsgálni. Megparancsolta, szereljenek föl egy gyorsnaszádot: nekem is megengedte, hogy vele menjek, ha kedvem van rá. Én azt feleltem, hogy inkább dolgozom. Történetesen éppen ő bízott rám valami írnivalót. Ahogy kilépett a házból, levelet kapott a fenyegető veszedelemtől megrémült Rectinától, Tascus feleségétől; kérte, hogy mentse meg veszedelmes helyzetéből (az ő villájuk ugyanis a hegy tövében feküdt, és csak hajón menekülhettek). Erre megváltoztatta szándékát, s amit a tudós érdeklődésével kezdett, mint életmentő folytatta. Négyezerős hajókat bocsátott vízre, s maga is felszállt, hogy segítséget vigyen – nemcsak Rectinának, hanem még sokaknak; mert a partvidék, kellemes fekvése miatt, igen sűrűn lakott volt. Sietve igyekszik oda, ahonnan mások menekülnek, s a kormányt egyenesen a veszélybe irányítja, annyira félelem nélkül, hogy a szerencsétlenség minden mozzanatát, minden jelenetét, ahogy szemébe ölik, lediktálja, vagy maga jegyzi fel. Ahogy közeledtek, egyre forróbb és sűrűbb hamu hullott a hajóra, majd tajtékkövek meg fekete és átizzott, a tűzben megrepedezett kődarabok. Hirtelen zátony meredt eléjük, és hegyomlás zárta el partot. Egy darabig habozik, visszaforduljon-e, de azután a kormányosnak, aki a visszatérést tanácsolta, így szól: „Bátraké a szerencse! Előre Pomponianushoz!” Pomponianus Stabiae-ban volt, az öböl túlsó partján (a tenger ugyanis öblöt vájt itt az enyhe ívben bekanyarodó partba). Bár oda még nem ért el a veszély, már közelről látható volt, és ha tovább növekszik, közvetlenné válhatott; ezért Pomponianus hajóra rakatta holmiját, készen a menekülésre, ha az ellenszél elül. Mikor nagybátyám, a neki kedvező széllel, hozzá hajózott, átölelte remegő barátját, csillapította, bátorította, és hogy rettegését a maga nyugalomával oszlassa el, fürdőbe vitette magát; fürdés után leheveredik és megebédel, jókevéen vagy – ami nem kisebb lelkierőre vall – jókedvet színlelve. Közben a Vezuvis hegyéből több helyen széles lángnyelvek és magas tűzoszlopok csaptak fel; vakító fényüket még növelte az éjszaka sötétsége. Nagybátyám,

hogy a rémületet enyhítse, azt erősítgette, hogy a földművesek riadt menekülésükben otthagytak tüzei és üresen hagyott villák égnék a síkságon. Ezután lefeküdt, és mély álomba merült; akik az ajtaja előtt elmentek, hallották kövérsége miatt nehéz és ziháló lélegzetvételét. Közben az udvart, amelyből szobája nyílt, annyira ellepte és feltöltötte a hamuval vegyes tajtékkő, hogyha még tovább is a hálósobában marad, többé nem tud kijönni. Ezért felkeltették, és visszatért Pomponianus és a többi vir-rasztó társaságába. Közösen megbeszélik, hogy a házban maradjanak-e, vagy a szabadban járkáljanak; mert a gyakori és erős földremlésektől megintogtak a házak, és mintha kimozdultak volna helyükből, ide-oda hajladoztak. A szabad ég alatt viszont a tajtékkövek hullásától kellett tartaniuk, bár ezek könnyűek és likacsosak voltak. Így azután, összehasonlítva a veszélyeket, az utóbbit választották; nagybátyám, mert az erősebb érv a gyengébbet, a többiek, mert a nagyobb félelem a kisebbet győzte le bennük. Párnákat tettek a fejükre, és kendővel leköttették; így védekeztek a kőeső ellen. Máshol már felkelt a nap, ott sötétebb és sűrűbb volt az éj, mint bármikor; csak lángcsóvák és különböző fényjelenségek enyhítették. Elhatározták, hogy kimennek a partra, és közelről nézik meg, csillapodott-e már valamennyire a tenger; de még mindig viharos és haragos volt. Ő egy leterített vitorlára heveredett, s újra meg újra hideg vizet kért és ivott. Mikor azután a lángok és a kénköd, a lángok hírnöke miatt a többiek futásnak eredtek, ő is felkelt. Két szolgájára támaszkodva felállt, de nyomban összerogyott; gondolom, a sűrű gőz akadályozta a lélegzésben, és elzárta légzőcsövét, amely amúgy is beteg, szűk volt, úgyhogy gyakran fulladozott. Mikor a harmadik napon azután, amelyet ő utoljára látott, visszatért a nappali világosság, megtalálták a testét, éppen, sértetlenül, úgy volt felöltözve, ahogy volt. Külsőjéről inkább alvónak, mint halottnak látszott.

3. Közben én és anyám Misenumban... – de ez már nem tartozik a történethez, és te csak az ő halálának körülményeit akartad megtudni. Zárom hát soraimat. Még csak azt teszem hozzá, hogy mindazt sorra vettem, aminél magam jelen voltam, vagy amit nyomban megtörténte után hallottam, amikor leginkább az igazsághoz híven szokták elmondani. Te válogasd ki, amit fontosnak tartasz, mert más levelet írni és más történelmet, másképp ír az ember jó barátjának, másképp mindenkinek. Minden jót!